

Aldus Manutius

Virágvölgyi András

www.sequens.hu

Aldus nyomdajele

Konstantinápoly ostroma · Velence · Aldus Manutius és ambiciózus kiadási programja · A világ legszebb könyve

Az oszmán-törökök 1453-ban elfoglalták Konstantinápolyt. Nagyjából ezzel egy időben dolgozott Gutenberg a 42 soros Biblia kinyomtatásán Mainzban. A török terjeszkedés azonban nemcsak egybesett az európai nyomdászat indulásával, hanem közvetve hatott is rá. A bizánci időkben a Boszporusz partján sok görög iskola működött. A görög tudósok most menekülni kényszerültek a hódító oszmán csapatok elől, céljuk a legközelebbi biztonságos európai terület, Itália volt.

A Bizáncból érkezett görögök jól ismerték a klasszikus ókori szerzőket. Áttelepülésükkel új lendületet kapott az itáliai *quattrocento* intellektuális világa. A humanisták örömmel fogadták a keleti kitérő után a Római Birodalom egykori első és legfontosabb provinciájába visszaérkező klasszikus szellemi kultúrát. A 15. század második felében az észak-itáliai városokban az akkori világ legjobb lehetőségei adódtak. A pénz, tudás és kivételes művészi teljesítmény mind jelen volt a kul-

túra és a klasszikus tudományok új központjaiban. A helyzet érlelődött, a kínálkozó alkalmat csak ki kellett használni.

Ebben az időben Pico della Mirandola és más, később híressé vált humanisták mellett működött nyelvtanárként egy bizonyos Aldus Manutius.¹ Görög és latin nyelvre oktatta őket, és közben bizonyára sokszor gondolt arra, hogy mennyivel könnyebb lenne áttekinthető formában elrendezett és pontos klasszikus szövegeket tartalmazó tankönyvekkel dolgozni. Látva, hogy sok görög tudós a Bizánccal azelőtt jó kapcsolatban lévő Velencében telepedett le, ő is ebben a városban próbált szerencsét. Kezdetben egy Asola nevű velencei könyvkereskedő és nyomdász alkalmazta, majd idővel műhelyének vezetőjévé tette meg. Aldus hamarosan feleségül vette a tulajdonos nála jóval fiatalabb lányát, Mariát. Ez nem volt szokatlan lépés, mert Asola így biztosíthatta, hogy a tehetséges szakembernek bizonyult tanító to-

Aldus Manutius által kiadott görög nyelvtankönyv egyik oldala (1494)

Aldus jelvényének 1500 körül használt változata

A *Hypnerotomachia Poliphili* egyik fametszetes oldala

Aldus Manutius

vábvigye a műhelyt.² Aldus ezzel olyan helyzetbe került, amelyben hozzáfoghatott nagyralátó terveinek megvalósításához. A szellemi háttér biztosítása érdekében a latinul jól tudó humanisták mellett felvette a kapcsolatot a velencei görög emigránsokkal is. A Konstantinápolyból menekült tudósokat tanácsadóként, a krétai görög írnokokat szedőként és korrektorként alkalmazta.

Ambíciós kiadási programjának megvalósítása 1495-ben kezdődött. Az eredmény a könyvnyomtatás történetének talán legszebb és leghatásosabb könyveinek sora lett. Elsőként – hiszen új tanácsadói ezen a területen voltak leginkább járatosak – görög szerzők művei jelentek meg. Közülük is az ötkötetes Arisztotelészt kell kiemelni, amely görög kézírás után tervezett kurzív betűtípusával 1495 és 1498 között jelent meg, és nagy feltűnést keltett az európai humanisták körében.³ Hamarosan Szophoklész, Platón és Thuküdidész kiadására is sor került. Ezt követték a latin klasszikusok: többek között Vergilius, Horatius és Ovidius. A sorozat egy-egy darabja ezer példányban jelent meg.

A kötetekben következetesen érvényesültek a modern kiadói elvek. Aldus volt az egyik fő képviselője az új humanista irodalomfelfogásnak, mely szerint a klasszikus szerzőket eredeti nyelven, az elszaporodott középkori kommentárok mellőzéseével kell olvasni, hogy az olvasó „szabadon értekezhesék a dicső holtakkal”⁴. E nyelvek elsajátításának megkönnyítésére – hiszen eredetileg tanár volt – nyelvtankönyveket és szótárakat is megjelentetett.

A világ legszebb könyve, ahogy sokan nevezik, négy évvel az új kiadási program indulása után, 1499-ben került ki Aldus műhelyéből. Francesco Colonna álomban játszódó, antikizáló, allegorikus és misztikus olasz nyelvű szerelmes költeménye, a *Hypnerotomachia Poliphili* 170 elsőrangú reneszánsz ún. „kontúros” fametszet, valamint az il-

lusztrációkkal tökéletesen harmonizáló szedés-tükör és betűtípus révén olyan formát kapott, amely azóta is csodálatra készíti a világ tipográfusait és bibliofil könyvgyűjtőit. Mérete valamivel nagyobb volt, mint az Aldus-féle klasszikus kiadásoké. Érdekes, hogy bár a *Hypnerotomachia Poliphili* különlegességét nyilván a kortársak is érzékelték – nem sokkal később Lyonban már kalózkidása is megjelent –, Velencében egyszer sem nyomták újra. Talán a szövegre jellemző neoplatonikus szemlélet ment ki a divatból, és a tartalomnál később híresebbé vált elegáns forma megfelelő értékeléséhez az idő távlatára volt szükség.

Aldus az antikva betűk használatának elkötelezett híve volt. Kezdetben a Velencében dolgozó francia Nicholas Jenson betűihez feltűnően hasonló készletet használt. 1501-ben bízta meg a tehetséges betűmetszőt, Francesco Griffót (1450–1518) egy önálló latin betűtípus elkészítésével. Ez lett az első olyan antikva betűsor, amelynek nagybetűi a helyes arányok fenntartása érdekében valamivel alacsonyabbak voltak a kisbetűk felnyúló szárainál. A következő évben Griffó a híres dőlt betűs, vagyis kurzív típusal készült el, amely az ún. *cancellaresca*, a humanista folyóírás nyomdai megfelelője lett. Ma már álló antikva betűkkel párosítva főként kiemelésre használjuk a dőlt betűket, de Aldus még egész könyveket szedettet belőle. A dőlt betűk használata – ebből a műhelyből kiindulva – komoly befolyást gyakorolt a 16. századi tipográfiára, nagyban elősegítve az antikva típusok győzelmét egész Európában.

Aldus 1502-től kezdve használja könyveiben, az *Aldinákban* a delfines nyomdajelt, amely a könyvbarátok szemében azóta is a tartalmi és formai minőség védjegye. ⁵ Az utókor joggal tartja nagyra kiadói tevékenységét, de már a kortársak is felfigyeltek nagyszerű teljesítményére. Erasmus szerzőként és tudós tanácsadóként többször is együttműködött a velencei nyomdászkiadóval. Már 1507-ben megírta Aldusnak, hogy Euripidészfordításai halhatatlanná fogják tenni, különösen ha azokkal „a te apró [minutius] betűiddel jelennek meg, amelyek a legelegánsabbak a világon (*tuis excusae formulis... maxima minutioribus illis omnium nitidissimis*)”⁶. De a szépség még nem minden. Erasmus egyenesen korszakos jelentőségűnek tartotta az új octavo-kiadásokat. Még a philadelphiai Ptolemaiosz sem fért hozzá oly mértékben az irodalomhoz és a tudományokhoz, írta, ahogyan azt az újkorban Aldus Ma-

nutius mindenki számára elérhetővé teszi. Míg a nagy király csupán egyetlen könyvtárat épített, amely aztán el is pusztult, Aldus „falak nélküli könyvtárat” épít, amely minden olvasóhoz eljuthat, s minden csapást túl fog élni.⁷ Magyarországról is érkezett visszajelzés. Thurzó Zsigmond királyi titkár és székesfehérvári prépost 1501-ben írja háláját kifejező levelében: „Mint-hogy különféle dolgaim megvonják tőlem azt az időt, amelyet otthonomban tölthetnék a költők és szónokok társaságában, a te könyveid – amelyek olyan kézreállók, hogy séta, sőt beszélgetés és udvari elfoglaltságaim közepette is magammal hordozhatom őket – különös gyönyörűségemre szolgálnak.”⁸

A 15. és a 16. század fordulóján vitathatatlanul Aldus Manutius volt Európa vezető könyvkiadója. Egy generációval Gutenberg után a nyomdászat elszakadt a középkor írnioki hagyományaitól, és az olvasók új nemzedékének igényeit kielégítve hibátlan tartalmi és szemet gyönyörködtető formai színvonalon tette elérhetővé az akkoriban legnagyobbra tartott görög és latin klasszikusokat.

Dürer rajza az Aldus munkáját oly nagyra értékelő Erasmusról

A hagyományos könyvméreték szemléltetése, balról a második az Aldus által népszerűvé tett octavo (nyolcadrét) formátum

Jegyzetek

- 1 Martin Lowry monográfiája Aldus Manutius életéről és kiadói tevékenységéről: *The World of Aldus Manutius*. Oxford, 1979, Oxford University Press.
- 2 Lucien Febvre és Henri-Jean Martin: *The Coming of the Book (L'Apparition du livre). The Impact of Printing 1450-1800*. London, 1990, Verso. p. 124. Ez a könyvtörténeti alpmű időközben megjelent magyarul is: Febvre, Lucien – Martin, Henri-Jean: *A könyv születése*. Budapest, 2005, Osiris. [Osiris kézikönyvek.]
- 3 Fritz Funke: *Könyvismeret*. [Osiris kézikönyvek.] Budapest, 2004, Osiris. p. 153.
- 4 Idézi Anthony Grafton: *A humanista olvasás*. In: *Az olvasás kultúrtörténete*. Budapest, 2000, Balassi. Szerk.: Robert Chartier, Guglielmo Cavallo.
- 5 Op. cit. p. 223.
- 6 Op. cit. p. 215.
- 7 Op. cit. p. 211.
- 8 Op. cit. p. 207.